

HUSNIXATGA O'RGATISH TAMOYILLARI

Salomov G'ulom Yo'ldashovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti

Kamoliva Marjona Safarovna

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga oson va chiroyli yozish usullariga to'xtalib o'tganman. Bu tamoyillar orqali bolalarda husnixat malakasini shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: Husnixat, malaka, ko'nikma, bilim, tajriba, tamoyillari, o'rgatish.

Husnixatga o'rgatish tamoyillari quyidagilardir:

- Onglilik tamoyili.
- Genetik tamoyil.
- Takrorlash tamoyili.
- Ko'rgazmalilik tamoyili.
- Bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili.
- Yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish tamoyili.
- Chiroyli yozuvning imlo bilan bog'liqligi tamoyili.

- Savodli yozuvning grafik bilimlar bilan bog'liqlik tamoyili. Onglilik tamoyili.

Chiroyli yozuvga o'rgatishda, o'quvchilarning husnixat malakalarini takomillashtirib borishda bu tamoyilga qat'iy rioya qilish muhimdir. Bu tamoyilga ko'ra o'quvchi harf shaklini qanday va qay tartibda yozishni bilishi, harfning qiyaligi, bo'yi va enini to'g'ri mo'ljallay olishi, harflarni harflarga ulashda qo'l uzmaslikka erishishi nazarda tutiladi. Ruchka ushlashda ruchka uchi bilan barmoq oralig'idagi masofa 1,5-2 sm bo'lishi e'tiborda tutiladi. Shuningdek, partada o'tirish qoidalariga (ko'z va daftar oralig'i o'rtasidagi

masofaning 30 sm bo'lishiga, daftarning parta ustida ma'lum qiyalikda bo'lishiga, partada engashmasdan, boshni to'g'ri tutib, tirsaklarni partaga yengil qo'yish, oyoqlarni parta ostiga to'g'ri qo'yish, 70 ko'krak qafasi bilan parta oralig'i masofasining bir kaft sig'adigan masofada bo'lishi) amal qilishga ongli ravishda erishiladi. Genetik tamoyil. Chiroyli yozuv malakalarining shakllanishida genetik tamoyil katta o'rin tutadi. O'quvchi bu tamoyilga, asosan, avval shakli oson, sodda harflarni yozdirish orqali o'rgatiladi. Ma'lumki, ba'zi bir harflar sodda ko'rinishga ega bo'lib, ularni yozishda qiyinchilik tug'ilmaydi. Shuning uchun chiroyli yozuvga o'rgatishda, dastavval, bosh va kichik harflar guruhlab olinadi, hamda shu guruhlash asosida shakli oson harflardan asta-sekin shakli murakkab, yozish birmuncha murakkabroq harflarga o'tiladi. Masalan, kichik harflarning 1-guruhiga i, n, m, r kabilar kiradi. Bu harflar ilmoq shakllaridan iborat bo'lganligi sababli yozishda qiyinchilik bo'lmaydi. Shuningdek, genetik tamoyil asosida harf, bo'g'in, so'z, gap, matn tartibida osondan murakkabga qarab yozuv mashqlari o'tkaziladi. Takrorlash tamoyili. Chiroyli yozuv mashqlarini esdan chiqarmaslik uchun sistemali ravishda takrorlash juda muhimdir. Takrorlash tamoyili yozish jarayonini avtomatlashtirish asosidir. Chiroyli yozuvga o'rgatishda gigiyenik qoidalarga amal qilishni eslatib turish yaxshi natija beradi. Yozuv qiyaligiga amal qilish, harflarni qo'l uzmay yozish, harflar, so'zlar orasidagi masofani to'g'ri chamalash va yozishga oid qoidalarga amal qilish, yozuvni tahlil qilish, ularni taqqoslash kabi ishlar takrorlash tamoyili asosida olib boriladi. Lekin takrorlashning samarasiz mashqqa aylanib qolmasligining oldini olish juda muhimdir. Ko'rgazmalilik tamoyili. Boshqa fanlarni o'rgatish jarayonida bo'lgani kabi chiroyli yozuvga o'rgatishda ham ko'rgazmali vositalardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Ko'rgazmali vositalarga "To'g'ri o'tir!" plakati, bosma va yozma harf shakllari ifodalangan harf kassalar, ko'rgazmalar, xattaxta, o'quvchilar qo'lidan ushlab yozdirish kabilar kiradi. Harfning yozma shaklini hosil qilishga o'rgatishda uning bosma shakli ko'rsatilib, farqli jihatlari izohlanadi. Yaxshi tanlangan va mohirlik bilan foydalanilgan ko'rgazmali qurollar dars sifati va samaradorligini oshiradi. Bolaning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili. O'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish uning bo'yini hisobga olgan holda oldingi partalarga o'tkazishdan boshlanadi. Parta o'quvchiga mos bo'lsa, u yozishda qiynalmaydi, tez charchab qolmaydi, chiroyli yozadi.

Yozish jarayonida o'quvchilarning individual xususiyati: ko'rish qobiliyati, eshitish qobiliyati, eslash qobiliyati va iqtidorini hisobga olish muhimdir. Masalan, ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lmagan o'quvchilarni yorug'lik tushadigan deraza tomonga, eshitish a'zolarida nuqsonlar bo'lgan bolani esa oldingi partalarga o'tkazish ham nazarda tutiladi. Ma'lumki, ruchkani barmoqlar orasida noto'g'ri ushlaydigan o'quvchilar ham uchraydi, shu sababli bolaning ruchka ushlashiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Daftarga harflarni 65° qiyalikda yozish asosiy rol o'ynaydi. Buning uchun daftar parta ustida to'g'ri turishi lozim, shuning uchun o'qituvchi har bir o'quvchining daftarlarini kuzatib borishi darkor. Bu qoidaga amal qilish ham yozuv sifatini yaxshilaydi. O'quvchilarning yozuv tezlig'ini kuzatish, kamchiliklarini hisobga olish, yutuqlarini ko'pchilikka namuna qilib ko'rsatish ham bu tamoyilning asosiy shartlaridan sanaladi. Yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirish tamoyili. Dastur talablari yozuvga o'rgatishni o'qishga o'rgatish bilan bir paytda amalga oshirishni nazarda tutadi. Savod o'rgatishning dastlabki bosqichida o'qish va yozuv bog'lab olib boriladi. Bu usul rus uslubchisi K.D.Ushinskiy tomonidan qo'llangan bo'lib, ta'lim jarayonida hozirgacha foydalanib kelinmoqda. O'quvchi yaxshi o'qish sifatlari (to'g'ri, ongli, tez va ifodali o'qish)ni egallash bilan bir paytda yozuvga ham o'rgatilib boriladi. Negaki, yozish va o'qish bolaning nutqiy rivojlanishi (lug'at boyligi, gap tuzish ko'nikmasi, nutqning mantiqiy bog'lanishi)ni ta'minlaydi. Yomon o'qigan bola yozuvni egallashi qiyin bo'ladi, chunki bo'g'inlab o'qish malakasidan so'ng bo'g'inlab yozish malakasi shakllanadi. Savodli yozuvning grafik bilimlar bilan bog'liqligi tamoyili. Chiroyli yozuv imlo bilan chambarchas bog'liq. O'quvchining imloviy savodxonligi haqida g'amxo'rlik qilish tilning aniqligi, fikrni to'g'ri ifodalash, kishilar bilan o'zaro xatosiz muomala uchun g'amxo'rlik demakdir. Shu sababli ham savod o'rgatish davrida bolalarda grafik malakalarni shakllantirish bilan birga imloga oid malakalarning shakllanishiga zamin yaratiladi. Ma'lumki, savod o'rgatish davrida o'quvchi gapni bosh harf bilan yozish, so'zning satrga sig'may qolgan qismini keyingi qatorga ko'chirish, kishilar ismi, sharifi, hayvonlarga qo'yilgan nomlarda bosh harf ishlatilishini amaliy tarzda o'rganadi. Chiroyli yozuv darslarida so'zlar, gaplar, matnlar yozish, ularning imlosini tekshirish bolalarda orfografik ziyraklikni asta-sekin shakllantira boradi, imlo qoidalarini puxta egallashlariga zamin yaratadi. Insonning yozma nutqi harflar

orqali shakllanadi. Husnixat darslarida savodli yozuvning grafik malakalar bilan shakllantirilishi asosiy vazifa hisoblanadi. Har bir harfning aniq yozilishi yozuvning aniq va ravon bo'lishini ta'minlaydi. Buning uchun harflarning shaklini to'g'ri yozish, ularni to'g'ri ulashning ahamiyati kattadir. Harflarni bosmasdan bir tekisda yozish, elementlarni ajratmasdan bog'lash, so'zlarni qatorda to'g'ri joylashtirish, yozuv vaqtining belgilab olinishi, tahlil ishlarining (bo'g'in-tovush, tovush-harf, imloviy tahlil), ya'ni fonetik-grafik tahlilning amalga oshirilishi muhim sanaladi.

Harflar shaklini to'g'ri yozishga o'rgatish. Harflarning shakli ustida ishlash husnixatga o'rgatishning asosiy shartidir. Har bir harfning aniq yozilishi yozuvning aniq va ravon bo'lishini ta'minlaydi. 1-sinfning oxirlariga borib, hamma o'quvchilar harflarning shakli haqida aniq tasavvurga ega bo'lishlariga qaramay, ayrim harf yoki harf unsurlarining shaklini unutib qo'yadilar. 1- va 2-sinflarda o'quvchilarning harflarning shaklini ongli ravishda egallashlari muhim ahamiyatga ega. Bu davrda o'quvchilarda harflarni ko'rib eslab qolish va chiroyli yozish qobiliyatlari tarkib topadi. Harflarning shaklini ongli ravishda egallash uchun quyidagilar talab qilinadi: har bir harf uchun xarakterli bo'lgan asosiy va yordamchi ulash unsurlarini bir biridan farqlash, harflarning bir-biriga nisbatini to'g'ri aniqlash, har bir harfning yozilish qoidalariga (qayerdan boshlash, qayerda tugatish, burish, tugunchaklarni bog'lash) amal qilish, to'g'ri va noto'g'ri yozilgan harflarning farqini ajratish va ulardagi xatolarni tuzatish. Namuna tarzida kichik m harfining yozilish jarayonini eslatib o'tamiz. Kichik m harfi uchta unsurdan: tayoqcha, ikkita ilmoqchadan iborat bo'lib, har bir unsuri bir xil qiyalikda yozilishi kerak. Bu harfni bog'lovchi unsur asosiy unsurlarga qaraganda bir oz qiyaroq bo'ladi. O'qituvchi doskada shunday unsurlardan tashkil topgan h, n, u, i harflarini yozib ko'rsatadi. O'quvchilar esa daftarlariga har bir harfni bir qatordan yozib mashq qiladilar. O'qituvchi sinfni aylanib chiqib, o'quvchilarning yozuvlarini kuzatib chiqadi va ularning qanday xatoga yo'l qo'yganliklarini hisobga oladi, o'quvchilar yo'l qo'ygan tipik xatolarni doskada yozib ko'rsatadi hamda ularning kamchiligi nimada ekanligini ko'rsatadi. O'quvchilar o'z xato va kamchiliklarini faqat doskada emas, o'z yozuvlarida ham sezishlari muhimdir. O'quvchilarga bir birlarining daftarlarini tekshirtirish ham yaxshi natija beradi. Ayrim o'quvchilarga esa o'qituvchining o'zi daftarda namuna ko'rsatishi

muhimdir. Bunday o'quvchilar o'qituvchining qo'l harakatiga qarab turib o'z xatolarini tuzatishlari mumkin. Ba'zi hollarda o'qituvchi harflarning shakli haqidagi tasavvurlarni kengaytirish uchun ruchkani havoda mashq qildirib ko'rsatishi mumkin. 1-sinfda alifbe davri tugagandan so'ng ayrim o'quvchilar ba'zi harflarning yozma shaklini unutib qo'yadilar. Shuning uchun o'qituvchi husnixat darslarida b, g, k, p, s, f, h, q kabi murakkab harflar va ng, sh, ch harfiy birikmalarini yozdirib mashq qildirishi lozim. Harf unsurlari va yozuv jarayonini tahlil qilish. Dastlab harf unsurlarini tahlil qilishda alfavitdagi yozma shakldagi harflarning xususiyatlari hisobga olinar edi. Bu holat barcha kichik va bosh harflarni majburiy ravishda unsurlarga ajratib yozishni talab etar edi. Endilikda harflarni, iloji boricha, qo'l harakatini uzmasdan bog'lab yozish umumiy qoidaga aylandi. Harflarni bir butun shaklda qo'l harakatini uzmay yozishga o'tilgan taqdirda ham o'qitishning boshlang'ich davrlarida, ya'ni alifbegacha bo'lgan davrda, bolalarga tushunarli bayon etish uchun, o'qituvchi har bir harfning nechta unsurdan iborat ekanligini va ularning nomlarini aytib o'tishlari kerak.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev Y. Hamrohim (Yangi alifbo va imlodan qo'llanma). T., "O'qituvchi", 1996.
2. Abdullayeva Q., Nazarov H., Yo'ldosheva SH. Savod o'rgatish metodikasi. T., "O'qituvchi", 1996.
3. Qosimova K va b. Ona tili o'qitish metodikasi. T., "Noshir", 2009.
4. G'ulomov M. Chiroyli yozuv malakasini shakllantirish. T., "O'qituvchi", 1992.